

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 173-183, ELAZIĞ-2007

OSMANLI'DA SIBYAN MEKTEPLERİ VE İLKÖĞRETİMİN ÖRGÜTLENMESİ

*Sıbyan Schools And Organization Of Primary Education During The
Ottoman Period*

Zülfü DEMİRTAŞ

Fırat Üniversitesi, Muş Eğitim Fakültesi, Muş.

ÖZET

Osmanlılar, Selçuklulardan ve diğer Türk devletlerinden sıbyan mekteplerini devraldılar. Bu okullarda okutulan temel ders Kur'an'ın yüzünden okunması olmakla birlikte dini bilgiler, yazı ve aritmetik de öğretiliyordu. İlk zamanlarda Osmanlı toplumunun ilköğretim alanındaki ihtiyacı karşılayan sıbyan mektepleri zaman içerisinde meydana gelen değişmelere karşı duyarsız kalarak bu toplumsal ihtiyacı karşılayamayacak duruma geldiler, yapı ve işleyişlerinde gerekli reformları yapmayı reddettiler. Devlet, sıbyan mekteplerini iyileştirmede güçlüklerle karşılaşınca bunların yerine "usul-i cedide" denilen yenilik taraftarı okulları açtı. Böylece Osmanlı'da iki başlı bir ilköğretim yapılanması ortaya çıktı. Devlet yenilik taraftarı olan okulları destekleyince, sıbyan okulları kendi kaderleri ile baş başa kaldı ve Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlıklarını sürdürdüler. 1923'te kurulan Cumhuriyet yönetimi 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sıbyan mekteplerinin varlıklarına son vermiş ve eğitim-öğretimi tek çatı altında toplamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, ilköğretim, Sıbyan mektepleri.

ABSTRACT

The Ottoman Empire inherited the primary school (Sıbyan Mektebi) system from Seljuk and other Turkish states. Reading Quran was a compulsory course in these schools. Issues related to religious matters, learning to write and arithmetic were also taught to the students in these schools. Although Sıbyan Schools were serving the needs of Ottoman Society at the beginning, later on they become not functional and not meeting the Society's needs as they were indifferent to changes and development in social life and as they were refusing to reform the school system. Since the Empire/State faced with the difficulties in reforming this school system, it decided to found pro-innovation Usul-I Cedide Schools instead. It was then when two kinds of primary education systems in the Ottoman Empire emerged. The Ottoman Empire continuously supported these pro-innovation schools whilst neglecting Sıbyan Schools. This inevitably left these schools in bad conditions. Even though this was the case, they continued to survive up until the last period of the Empire. The Turkish Republic founded in 1923 abolished Sıbyan Schools altogether with the law of Tevhid-i Tedrisat dated on the 3rd of March, 1924 which brought about a new educational system to come in action.

Key Words: Empire of Ottoman, primary education, Schools of Sıbyan.

GİRİŞ

Küçük bir beylik olarak kurulan, hızla gelişen, büyük bir imparatorluk olarak üç kıtada hüküm süren Osmanlılar ile ilgili merak uyandıran birçok konu vardır. Yedi asır ayakta kalan bir imparatorluğun eğitim sistemini nasıl oluşturduğu, bu sistemi nasıl işlettiği ve sıbyan mekteplerinin ilköğretimdeki yeri de merak edilen konulardan biridir. Günümüzde bütün eğitimciler, öğretmen yetiştirme sorununun nasıl çözümlendiğine çok önem vermektedirler. Sıbyan mekteplerinde öğretmen yetiştirme sorununun nasıl çözümlendiği de önem arz etmektedir. Araştırmada bu sorulara yanıtlar aranmıştır.

Araştırmada “Ne idi” sorusuna yanıt arayan (Karasar, 1995) ve toplumsal olayların geçmişteki durumu inceleyen (Seyidoğlu, 2000) tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle Osmanlı İmparatorluğunda öğretimin ilk yapılması, bu yapının içerisinde ilköğretimin yeri ve ilköğretimin ilk basamağını oluşturan sıbyan mektepleri ile ilgili ulaşılan bilgi, belge ve kaynaklar değerlendirilmiştir. Ulaşılan kaynaklardan, sıbyan mekteplerinin nasıl ortaya çıktığı, toplumsal değişimleri nasıl izlediği, bu değişimler doğrultusunda yapı ve işlevlerinde ne gibi değişiklikler yaptığı sorularına yanıtlar aranmıştır.

SİBYAN MEKTEPLERİNİN İLK DÖNEMLERİ

Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak "sıbyan mektebi" veya "mahalle mektebi" denilmektedir. Sıbyan mekteplerine “mekteb” veya “küttab”, yoksul çocuklar için açılanlara da “küttab-ı sebil” veya “mekteb-i sebil” de deniyordu (Ergün, 2005). Bu okullar, Selçuklulardan ve öteki İslam ülkelerinden devralınmıştı. Bu okullara “darüttalim” , “mektephane”, “muallimhane” veya “darüilm” de deniyordu (Akyüz, 1994). Küttab veya mekteb, “yazı öğretilen yer” anlamına gelir, burada önceleri sadece yazı öğretiliyordu. Ancak sonra temel islâmî bilgiler de bu okullarda verilmeye başlanmıştır.

Sıbyan mektepleri, okuma-yazma, bazı dinî bilgiler ve basit hesap işlemlerinin verildiği ilkokullardır. Hemen her mahallede bulunduğu için "Mahalle Mektepleri" veya taş bina olarak inşa edildiği için "Taşmektep" de denilen bu okullar örgün eğitimin ilk basamağını oluştururlardı. Okuma-yazmanın yanında ahlâkî terbiye verilmesi de amaçlanıyordu. Çocuğu şerden sakındırmak ve hayra sevk etmek, Osmanlı cemiyetinin eğitim felsefesi idi. Sıbyan mekteplerinde bugünkü gibi sınıf, ders saati ve teneffüs ayarlaması yoktu. Sabahtan ikindiye kadar ders verilir, yalnız öğle paydosu yapılabiliyordu (Halis, 2005).

Önceleri sıbyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, “okul” denebilecek binalar yoktu. Mescitleri kirletebilecekleri düşüncesi ile, onlara mescitlerde yer verilmeyince bu okullar özel evlerde, mescit ve cami kenarlarında vs. yer bulmuş (Ergün, 2005), her mahallede ve hemen her köyde açılmışlardı. Bu okullar, bizzat devlet tarafından yaptırılmayıp padişahlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan kişiler, ilim sahipleri ve halk arasındaki maddî gücü iyi olanlar tarafından yaptırılırdı. Genellikle okulu yaptıranlar, bu kurumun etkinliklerini yürütebilmesi için her türlü ihtiyacını karşılayabilecek gelir kaynakları tahsis ederlerdi. Okul yaptırıldıktan sonra okulun bakım ve onarım harcamaları ile personel ve öğrenci giderleri için yeterli gelir kaynakları vakfedilirdi. Böylece eğitim-öğretim için devlet hazinesinden para harcanmadan hizmetler sürdürülürdü.

Çocukların sıbyan mektebine başlama yaşı, 5-6 civarında idi. Bitirme ise 13-15 yaşları arasında, buluğ çağında olurdu. Başlama, özellikle Osmanlılarda "amin alayı" denilen, çocukların ve öğretmenlerin katıldığı, ilahiler okuyarak o yerleşim yerinde yürüyüş yapılan bir törenle olurdu. Okul genelde tek bir dershane şeklinde olup farklı seviye ve yaşlarda çocukları barındırırdı. Bu ortamda dayak olayları da fazlaca olurdu.

Küttab veya Mekteb öğretmenlerine “muallim” deniliyordu. Muallimler genellikle o mahalle veya camiiin imamı da olurlar; imamların eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabiliyordu. Muallimler genellikle fazla itibar görmezlerdi. Küttab öğretmenleri çeşitli zamanlarda ve Kur'an'ın bitiminde, öğrencilerden ve ana babalarından hediyeler alırlardı.

Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı bir programa göre, Eyüp ve Ayasofya medreselerinde sıbyan mektebi öğretmeni olmak isteyen öğrenciler genel medrese programlarından ayrı bir program izleyecektir. Bu programda Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemi vb. dersler bulunacak, Fıkıh gibi medreselerin en temel ve zor derslerinden biri yer almayacaktır. Ancak Fatih'in yaptırdığı bu program bir süre sonra kaldırılmış, yüz yıllarca geleneksel biçimde sıbyan mektebi öğretmeni sağlama düzeni sürüp gitmiştir. Geleneksel düzene göre sıbyan mektebi öğretmeni olarak aşağıda belirtilen kişilerden biri olmak yeterliydi (Akyüz, 2003) :

- Cami imam ve müezzinleri,
- Biraz okur yazar olan, orta yaşlı ve ağırbaşlı kişiler,
- Ölen bir öğretmenin uygun nitelikleri taşıyan oğlu,
- Bazı hafız ve okumuş kadınlar.

Tüm Müslüman toplumlarda, sıbyan mekteplerinin genellikle tek temel dersi, Kur'an'ın, anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi idi. Osmanlı sıbyan mekteplerinde çocuklara ayrıca temel dini bilgiler ve uygulamalar, ahlak bilgileri, ibadet

ve yetenekli çocuklara anne babalarının isteği üzerine hafızlık öğretilirdi (Akyüz, 1994; Türk, 2003). Öğrenciden üç yılda Kur'an'ın ezberlemesi istenirdi. Ama bu, çoğu zaman ezber olmaz, Kur'an'ın hatmi olurdu. Hatim yapan çocuk Kur'an'ı baştan sona bir kez yüzünden okur ve bazı sayfalarını ezberlerdi. Programın içinde yazı da vardı. Yazı, şiir ve atasözleri üzerinde olurdu. Bu derslere ek olarak hikâyeler, aritmetik ve ibadet şekilleri de öğretiliyordu. On yaşına kadar Kur'an'ı hatmeden çocuk, daha sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat, tarih gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi. Perşembe öğleden sonra ve Cuma günleri tatil idi.

Okul programlarında bulunan yazı öğretimi çok başarısız oluyordu. 1862 yılından itibaren İstanbul'daki 36 sıbyan okulunda yeni bir harf öğretme biçimi denenmeye başlandı. Devlet bu okullara parasız taş tahtalar, taş kalemler ve divitler dağıttı. Daha sonra aynı amaca yönelik numune iptidaileri kuruldu. Selânikli öğretmenlerden bir ekol ortaya çıkıp yeni bir yazı öğretme ve alfabe biçimi ortaya çıkardı. Çok sert tepkiler gören bu akım, ilköğretim ıslahatını bir "Elifba" ıslahatı haline dönüştürdü. "Hakiki"siyle, "Tecrübi"siyle binlerce Kolay Elifba yazıldı (Ergün, 2005).

Sıbyan mekteplerinde ödüllendirme ile ilgili belgelere ilk zamanlarda rastlanmaz. Akyüz'ün araştırmasına göre, öğrencilerin ödüllendirilmeleri ile ilgili ilk yasal belge, Tanzimat döneminde, muhtemelen Nisan 1847 tarihli olarak sıbyan mektebi öğretmenlerine hitaben yayınlanan, bir Tâlimat'tır (Akyüz 2004).

Bu Tâlimat ile "falaka" dinde olmadığı için kaldırılmakta, öğrencilerin cezalandırılma biçimleri yumuşatılmakta, ödüllendirme olarak da öğretmenin çocuğa övücü sözler söylemesi, onu yanı başında oturtması vs., gibi bir uygulama getirilmektedir.

EĞİTİMDE KURUMLAŞMAYA DOĞRU İLK ADIMLAR

Türk ilköğretim sistemi 19. yüzyılda büyük değişmelere uğradı. 1824' te II. Mahmut, yayınladığı bir fermanla ilköğretimi "mucburi" yapmış ve "her şeyden evvel dinî zaruretlerin öğretilmesi" sınırlarına sıkıştırmıştır (Aslan,1991). İlköğretimi zorunlu hale getiren padişah fermanı, Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile ilgili uğraşlar ile Rus ve Mısır savaşları gibi nedenlerden dolayı, İstanbul'da bile 1839' a kadar yeterince uygulanamamıştır (Akyüz, 1994). Taşra okullarına ise bu zorunluluğu götürecekt ve denetleyecek bir makam bulunmamaktadır (Başaran, 1994). 1850'lerden itibaren devlet ilköğretim kademesini denetim altına almak için pek çok girişimlerde bulundu. Reform yanlılarına dertsek verdi. Buna rağmen ilköğretim kademesinin tam denetim altına alınması ancak Cumhuriyet döneminde mümkün olabildi (Ergün, 2005).

1845 yılında eğitim işlerini görüşecek bir “Geçici Eğitim Kurulu” (Meclis-i Maarif-i Muvakkat) oluşturulmuş, bu kurul, eğitim sistemini ilk, orta ve üniversite sisteminde basamaklandırmıştır. Kurul, ayrıca kalıcı bir “Eğitim Kurulu” (Meclis-i Maarif-i Daimi) kurulmasına da karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda 1846 yılında kalıcı bir “Genel Eğitim Kurulu” (Meclis-i Maraif-i Umumiye) kurulmuştur. Kurul, ilköğretimin sıbyan derecesinde zorunluluğu, dayanın eğitim kurumlarından kaldırılması, ilkokulu bitirme sınavlarının konulması ve başarıların ortaokula (rüşdiye) alınması gibi önemli kararlar alan, devlet kurumları içinde doğrudan doğruya ve sürekli olarak eğitim işlerini düzenlemekle ilk kurul durumunda olmuştur. Bu doğrultuda görev yapacak olan “Okullar Genel Müdürlüğü” (Mekatib-i Umumiye Nezareti) ise 8 Kasım 1846 tarihinde kurulmuştur (Türk, 2003).

1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı, eğitim işlerinin daha derli toplu ve ciddi biçimde yürütülmesini kapsamakta ve “Bakanlar Kurulu” (Meclis-i Vükela) içinde bir de “Eğitim Bakanı” (Maarif Nazırı) bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bu karar doğrultusunda 17 Mart 1857 tarihinde “Eğitim Bakanlığı” (Maarif-i Umumiye Nezareti) kurulmuş ve bakanlık düzeyinde ilk eğitim örgütü olmuştur. İlk Milli Eğitim Bakanı Abdurrahman Sami Paşa (1857-1861) ve ilk müsteşar da bilim adamı Hayrullah Efendi'dir. Bakanlık, kuruluşundan dört yıl sonra, 3 Mart 1861 tarihinde Bakanlığın görevleri ile ilgili bir yönerge (talimat) hazırlanmıştır. Bu yönergeye göre; Bakanlığın görevleri özet olarak aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Erdoğan, 2000 ; MEB, 2001; Türk, 2003).

1. Yüksekokul olan Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye dışında kalan tüm okullar Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.
2. Eğitim kurumları, ilkokul (sıbyan mektebi), orta okul (rüşdiye) ve yüksek okullara ayrılmıştır.
3. İlkokul, Müslüman ve Müslüman olmayanlara göre ayrı ayrı olacak, öteki öğretim kurumları ortak olacak ve Türkçe eğitim yapacaktır.
4. Bir ileri öğretime sınavla girilecektir.
5. Öğretmenlik bir meslek olarak kabul edilecektir.
6. Önceden kurulan Eğitim Kurulu yanında değişik amaçlı, sürekli ve geçici kurullar da kurulabilecektir.

Bu doğrultuda, 10 Şubat 1864 yılında, Bakanın emri ile, ilköğretim, orta ve yüksek öğretim genel müdürlükleri (daire) kurulmuştur. 1866 yılında da ders kitaplarını hazırlamak üzere “Yayımlar Dairesi” (Telif ve Tercüme Dairesi) kurulmuştur. Böylece

aşama aşama hem genel müdürlükler oluşmaya, hem de yönetsel ve akademik işler ayrışmaya başlamıştır.

Türk Eğitim Tarihinde, eğitimi düzenleyen ilk kapsamlı metin Eğitim Bakanı Saffet Paşa 'nın öncülüğünde hazırlanan 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi' dir (Genel Eğitim Tüzüğü). Bu nizamname ile teftiş ve değerlendirmeye ilişkin esaslar, eğitim hakkı, eğitim yönetimi, okul kademelerinin belirlenmesi, eğitim ödenekleri, öğretmen yetiştirme ve yerleştirme, taşra örgütü ve sınav sistemleri gibi konular yer almaktadır (Aslan, 1991; Akyüz, 1994; Başaran, 1994; MEB, 2001; Nafi, 2002; Türk, 2003). Nizamname 169 madde içermekte olup, ilköğretimle ilgili olan maddeleri şunlardır:

Birinci madde: Osmanlı Devletinde bulunan okullar, birincisi gözetimi ve yönetimi devlete ait olan "Mekatib-i Umumîye" (Genel Okullar); ikincisi yalnız gözetimi devlete, tesisi ve yönetimi fertlere ve cemaatlara ait olan "Mekatib-i Husûsiye" (Özel Okullar) olmak üzere ikiye ayrılır.

Üçüncü madde: Her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman-Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için bir mektep bulunacaktır.

Dördüncü madde: Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktır.

Beşinci madde: Öğretmenler yapılacak nizamnameye göre seçilip atanacaktır.

Altıncı madde: Sıbyan mekteplerinin süresi 4 yıldır. 4 yıldan sonra, hafızlığa çalışmak isteyen öğrenciler bir süre daha okulda kalabilirler.

Hıristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi kendi dilleri ile okutulacaktır.

Dokuzuncu madde : Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur.

On birinci madde: Okula devam etmeyen çocuklar, öğretmen tarafından mahalle muhtarına haber verilerek anne veya babası ya da en yakın akrabası ihtiyar meclisine getirilerek çocuğun okula gönderilmesi teklif ve ihtar olunur.

On ikinci madde: Çocuğunu okula göndermeyen anne-babaya ayda üç kez tebliğ yapılır, yine göndermez ise maddi durumuna göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar para cezasına çarptırılır, çocuk yine okula gönderilmez ise zorla okula getirilir.

On üçüncü madde: Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa, bunlardan biri kızlara, öteki erkeklere ayrılacaktır. Bir mektep olan yerlerde, kızlar için mektepler yapılıncaya kadar onlar erkek çocuklarla aynı mektebe gidecekler, fakat onlarla karışık oturmayacaklardır.

On yedinci madde: Ayrı kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacak, fakat yeterli sayıda ehliyetli muallimler yetiştirilene kadar yaşlı ve iyi ahlaklı adamlardan muallim atanabilir.

Genel ve özel okullar ayrımı, her mahalle ve köyde bir okul açılması, öğretmen atamasında düzenleme yapılması, sıbyan mekteplerinin sürelerini belirlemesi, okula devam zorunluluğu getirmesi ve bunu takibe bağlaması, Nizamnamenin olumlu yönleri olarak kabul edilebilir. Ancak, bazı maddeleri ise olumsuz yönler içermektedir:

Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanması, ilköğretimin paralı olacağını gösterir. Oysa günümüzde ilköğretimin parasız olması ilkesi benimsenmektedir. Müslüman-Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için bir mektep açılması ve Hıristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi kendi dilleri ile okutulması azınlıkların Osmanlı toplumu ile bütünleşmesini engellemiş ve bağımsızlık isteklerinin körüklenmesine olanak sağlamıştır. Kız ve erkek sıbyan okullarının ayrılması ve kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olması, laiklik ve karma eğitim ilkesi ile uyuşmamaktadır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde sözü edilen ilköğretim zorunluluğu 1876 tarihli Kanun-i Esasî' (Anayasa) de yer almış ve bu tarihten itibaren de Anayasalara da geçmiştir. Bu Anayasanın üç maddesi eğitimle ilgili olup günümüz dili ile aşağıdaki şekilde ifadesini bulmuştur (Akyüz, 1994; Türk, 2003) :

Madde 14- Osmanlı bireylerinin tümüne öğretimin ilk aşaması zorunlu olacak ve bunun ayrıntısı özel olarak düzenlenecektir.

Madde 15- Öğretim serbesttir. Özel yasasına uymak koşuluyla her Osmanlı genel ve özel öğretim yapmaya yetkilidir.

Madde 16- Bütün okullar devletin gözetimi altındadır. Osmanlı uyruğunun eğitimi birlik ve bütünlüğü hedefleyecek, ancak, değişik halkların inançlarıyla ilgili noktalara zarar verilmeyecektir.

II. Meşrutiyet döneminde politik zorlamalar dolayısıyla devletin ilköğretim politikası etkinleşmeye başladı. Malî yardımlar, öğretmen meselesi, okul yapımlarına ve öğretim araç ve gereçlerine katılmalar şeklinde Devlet ülkedeki ilköğretimi kontrol altına almaya çalıştı. Genel bir ilköğretim yasası çıkarma çalışmalarına girişildi. İlköğretim müfettişleri getirildi. İlköğretimin zorunlu ve parasız olma ilkeleri herkesçe kabul edilmeye başlandı (Ergün, 2005).

1913' de Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati (İlköğretim Geçici Yasası) çıkarılmış ve 1961 yılına dek bu geçici yasanın bir çok maddesi yürürlükte kalmıştır. Yasa, ilköğretimin zorunlu ve Mekâtib-i İptidaiye-i Umumiye' de parasız olduğunu

hükme bağlamıştır. O zamana kadar İptidâî ve Rüşdî adlarıyla mevcut olan okullar birleştirilmiş ve Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye adını almıştır. İlköğretim bu şekilde 6 yıl olarak tespit edilmiş ve her biri 2 yıl süreli üç devreye ayrılmıştır (Akyüz, 1994).

İLKÖĞRETİMDE YENİLİK YAPMA İHTİYACI

Tanzimat döneminde, sıbyan mekteplerinde yönetimin başıboşluğunu, öğretimin süre ve niteliğini bir düzenleme yolunda çalışmalar yapıldı. 1847’ de sıbyan mektepleri için yönetmelik yapıldı. Bu yönetmeliğe göre yedi yaşına basan çocukların sıbyan mektebine alınacağı; ana-babasının isteği ile dört ve daha yukarı yaşta olan çocukların da alınabileceği; çağ nüfusunun okula devamının zorunluluğu ve okul süresinin dört yıl olduğu; başarısız öğrenciler için bu sürenin üç yıl daha uzatılabileceği yer almaktadır (Başaran,1994).

19. yüzyılın son çeyreğinde ilköğretim kurumları çeşitlenmeye başladı. "Sıbyan mektebi" terimi yenilikleri reddeden vakıf ilkokulları tarafından kullanılmaya başladı. Bunun yanında "iptidai mektep"ler ortaya çıkmıştır. Bunlar, Eğitim Bakanlığı veya özel dernek ve kişiler tarafından kurulmuş ilkokullardır. Ayrıca yine bu dönemde köy ve kent iptidaileri de öğretim süresi bakımından ayrılmaya, dersane ve öğretmen sayısı bakımından çeşitlenmeye başlamıştır (Ergün, 2005).

II. Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı ilkokullarında bir "Usul-ü Cedide" tartışması başladı. Yeni açılan okullara "mekatib-i iptidaiye" (iptidâî mektepler) ve "usûl-i cedide mektepleri" denildi. Bu okullar Maarif Nezaretine bağlandı. Eğitim süreleri üç yıl, köy okullarının eğitim süreleri ise dört yıl olarak belirlendi. Evkaf Nezaretine bağlı olan ve eski durumunu koruyanlara ise ya yine "sıbyan mektepleri" ya da "usûl-i atika mektepleri" denmeye devam edildi. Maarif nezaretinin ilköğretimdeki düzenlemeleri bu okulları hemen hiç etkilememiş, bunların öğretmenleri, eğitim ve öğretimdeki yeni gelişmelere ya kayıtsız kalmış ya da onları engellemeye çalışmıştır. Eski ve yeni usul ve öğretim metodu karşısında ilkokul öğretmenleri arasında fiilî tecavüzlere varan sert çekişmeler oldu. Yönetim yeni usul taraftarlarını tuttu. Eski usul taraftarları da vakıflara sığındılar. O zaman Rusya yönetimindeki Türk topraklarında yankılanan hattâ esas gelişimini, mücadelesini orada sürdüren ilköğretimdeki bu usul-ü cedîde, o zaman bize göre yeni, ama Avrupa'nın çoktan terk ettiği bir eski metot idi. Bu hareketin ana esasları şunlar idi (Akyüz, 1994; Ergün, 2005):

İlkokul medreseden ayrılacaktı.

İlkokulların kendine özgü öğretmenleri olacak, mahalle imamı ve karısının öğretiminden kurtarılacaktır.

Öğretmen sadece "hediye" değil "aylık" alacaktı.

Okuma-yazma öğretiminde "heceleme" usulü terk edilecek ve "usul-ü saftiye" veya "meddiye" denilen yeni usul okuma getirilecekti. Bu usul, her harfi ayrı ayrı değerlendirerek harf üzerinden okuma öğretmek demektir.

Eskiden yalnız okuma öğretimine önem veriliyor, yazma hünerine pek önem verilmiyordu. Özellikle kızlara okuma yazma öğretilmiyordu. Yeni usul, yazıya ve kızlara da yazı öğretilmesine önem verilmesini istiyordu. Ayrıca kız çocukları için ayrı ilkokullar açılması isteniyordu.

Öğretim bu programa göre yapılacak ve her yaşa göre ders kitapları yazılacaktı.

Sıbyan mekteplerinde reform yapmak çok zor oluyordu. Malî yönden bu okullar genellikle vakıflara ait olduğu için, kendiliğinden bir özerklik içinde bulunuyordu. Muallimler ve çevresindeki bağnazlar da devletin buralarda yapacağı değişikliklere karşı çıkıyorlardı (Ergün, 2005). Zamanla programında ve çalışmalarında değişiklikler yapılmakla beraber Sıbyan Mektepleri Cumhuriyet Dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

29 Ekim 1923' te Cumhuriyet kurulduğunda, Osmanlı Devletinden kalan medreseler ve sıbyan mektepleri gibi geleneksel okulların yanında Batılı tarzda açılmış Rüşdiye, İdadi, Sultani gibi orta öğretim ve İptidaî ilköğretim kurumları ile azınlık ve yabacılara ait okullar da varlıklarını sürdürmektedir. Bu kurumlar milli bir amaç gütmekten çok, birbirine zıt görüşlü insanlar yetiştiriyordu. Ülkedeki öğretim dağılımını gidermek ve birliği sağlamak amacıyla 3 Mart 1924' te 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanunla, ülkedeki tüm bilim ve öğretim kurumları Maarif Vekaletine bağlanmış, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti ya da özel vakıflarla idare edilen tüm medrese ve mektepler Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Böylece bütün eğitim ve öğretim kurumları Eğitim Bakanlığına bağlanarak öğretimin tek elde yürütülmesi sağlanmış, Türk eğitim tarihinde en uzun süre yaşamış olan medreseler ve sıbyan mektepleri kapatılmış ve eğitimde laiklik ilkesine doğru önemli bir adım atılmıştır.

SONUÇ

Osmanlıların ilköğretim seviyesindeki okullarına genel olarak "sıbyan mektebi" denmekte ve bununla birlikte başka adlarla da anılmaktadır. Çocukların sıbyan mektebine başlama yaşı, 5-6 , bitirme yaşı ise 13-15 civarındaydı. Bu okullarda önceleri sadece yazı öğretilirken, sonra temel islâmî bilgiler de vermeye başlanmıştır. Temel ders genellikle Kur'an'ın, anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi idi. Öğrenci üç yılda Kurân'ı ezberler ya da Hatim ederdi. On yaşına kadar Kurân'ı hatmeden çocuk, daha

sonra kelime bilgisi, hitabet, dilbilgisi, edebiyat, tarih gibi ek konular üzerinde üç yıl daha çalışabilirdi.

Önceleri sıbyan mektepleri için özel olarak yetiştirilmiş öğretmenler olmadığı gibi, “okul” denebilecek binalar yoktu. Mescitleri kirletebilecekleri düşüncesi ile, onlara mescitlerde yer verilmeyince bu okullar özel evlerde, mescit ve cami kenarlarında vs. yer bulmuş, her mahallede ve hemen her köyde açılmışlardı. Bu okullar, devlet adamları, ilim sahipleri ve maddî gücü iyi olan halktan kişiler tarafından yaptırılırdı. Okulun masrafları, genellikle okulu yaptıranlar veya vakıflar tarafından karşılanırdı. Sıbyan mektebi muallimleri genellikle o mahalle veya camiiin imamlığını da yaparlardı, eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabiliyordu. Muallimler çeşitli zamanlarda ve Kurân'ın bitiminde, öğrencilerden ve ana babalarından hediyeler alırlardı.

1824' te ilköğretim zorunlu yapılmış ve “her şeyden evvel dinî zaruretlerin öğretilmesi” ile sınırlanmıştır. 1850'lerden itibaren devlet ilköğretim kademesini denetim altına almak için pek çok girişimlerde bulunmuş ve reform yanlılarına dertsek vermiş ise de İmparatorluğun yıkılmasına dek ilköğretim tam olarak denetim altına alınamamıştır.

19. yüzyıldan itibaren eğitimin kurumsallaşması çabaları başlamış ve bir Bakanlık örgütü ortaya çıkmıştır. Daha sonra ilköğretim, orta ve yüksek öğretim genel müdürlükleri kurulmuş, böylece aşamalı bir şekilde örgüt yapısı oluşmaya başlamıştır.

Sıbyan mektepleri zamanla toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyince iyileştirilmek istenmiş, ancak bu okulların Vakıflar Bakanlığına bağlı olmasından dolayı, bunun yapılması mümkün olamamıştır. Bunun üzerine bir "Usul-ü Cedide" tartışması başlamış, yeni açılan okullara “usûl-i cedide mektepleri” denilmiş ve bu okullar Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. Eğitim Bakanlığının ilköğretimdeki düzenlemeleri sıbyan mekteplerini hemen hiç etkilememiş, bunların öğretmenleri, eğitim ve öğretimdeki yeni gelişmelere ya kayıtsız kalmış ya da onları engellemeye çalışmıştır. Bu eski-yeni çekişmesinde yönetim yenilik taraftarlarını desteklemiştir. Zamanla programında ve çalışmalarında değişiklikler yapılan sıbyan mektepleri Cumhuriyet Dönemine kadar varlığını sürdürmüş ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları No:4, İstanbul, 1994.
- , "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitimde Ödül ve Günümüz Eğitimi Açısından Bir Değerlendirme (1839-1923)", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl:5, Sayı: 49, Mart 2004.
- , "Eğitim Tarihimizde Günümüze Kadar Öğretmen Yetiştirilmesi ve Sağlanması İlkeleri, Uygulanmaları", *Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu*, Cumhuriyet Üniversitesi Kültür Merkezi, Sivas, 21-23 Mayıs 2003.
- Aslan, Battal, "İlköğretim Kurumlarında Çalışan Sınıf Öğretmenlerinin Teftiş Raporu" ile Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi, Ankara, 1991.
- Başaran, İ. Ethem, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara, 1994.
- Erdoğan, İrfan, *Çağdaş Eğitim Sistemleri*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Ergün, Mustafa, *Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme*, Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>. 29.01.2005.
- Halis, Enver, *Osmanlı Eğitim Sistemi*, <http://www.ilkadimdergisi.com/136/kapak-enver.htm>.29.01.2005.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, 1995.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *2002 Yılı Başında Milli Eğitim*, Ankara, 2001.
- Nafi, Mahmud Cevdet İbnü's - Şeyh, *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Ergün, Tayip Duman, Sebahattin Arıbaş ve H. Hüseyin Dilaver, MEB Yayınları No: 3473, Ankara, 2002.
- Seyidoğlu, Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Kurtiş Matbaası, İstanbul,2000.
- Türk, Ercan, "Dünden Bugüne Milli Eğitim Bakanlığı Kuruluş ve Tarihsel Süreç", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Yıl:4, Sayı: 44, MEB Basımevi, 2003.

